

Ústřední otázkou mezinárodních vztahů a zahraniční politiky vždy byla a dosud stále je otázka moci. Avšak i vědění je moc. Proto stupeň vědeckosti diplomatické činnosti při dosahování vytčených cílů významně ovlivňuje — to jest zvyšuje nebo oslabuje — účinnost působení ekonomických, vojenských a politických činitelů na mezinárodní aréně. Jednou ze základních podmínek vědecky fundované zahraniční politiky je všestranný vhled do struktury společnosti jako celku, znalost zákonitostí dějin, pohybu národů, tříd a vrstev, pochopení jejich skutečných zájmů, jakož i ovládání institucionálních a jiných nástrojů, jimiž mohou být dějinné akce podněcovány a usměrňovány. Realistická zahraniční politika (pokud chápeme politický realismus jako kladnou hodnotu) závisí právě na znalosti objektivních determinací historického subjektu. Nikoli proto, aby se jim absolutně podřídil. To by byl konec dějin a vyloučení dějinné změny. Je však právě bytostným rysem marxistické dialektiky, že v teorii a praxi napomáhá prorazit kruhem determinací tak, aby na základě hlubokého pochopení dějinné situace přivedla její cílevědomou a uvědomělou progresivní představbu. Tento úkol je obzvláště obtížný v současném světě tzv. moderní technické civilizace. Hovoří se tu často o narůstající spletnosti a neprůhlednosti lidských vztahů, o hektickém tempu jak ve sledu událostí, tak zejména ve sdělování informací, o otupení morální odpovědnosti jedince ve chvíli, kdy v míře dosud netušené je ohrožena sama existence lidského rodu. Již sám pojem technické civilizace má naznačit, že technika a technické prostředí je tu chápáno jako rozlišovací znak celé současné dějinné epochy. „Druhé dvacáté století“ (jak bývá někdy označována druhá polovina XX. století) se podle této charakteristiky vyznačuje tím, že člověk se už dnes všude ve světě setkává takřka výlučně se svými vlastními výtvary. To, co platí — s určitými výhradami — pro technicky vyspělé země ovšem zůstává více či méně vzdálenou budoucností „třetího světa“. Termín „technická civilizace“ tedy nevyhovuje jako paušální označení současné dějinné epochy. Přes tyto výhrady se však technika a vědecko-technický pokrok zejména v technicky rozvinutých zemích stal jedním z prvořadých činitelů dané historické situace i jejího budoucího utváření. Pojem a formy projevu vědecko-technické revoluce se tak stávají stále významnější kategorií a to samozřejmě nejen ve vnitřním životě států, ale také v mezinárodních a mezinárodních vztazích. Stává se také jednou z klíčových determinant zahraniční politiky. Ekonomická a sociologická analýza mnohotvárných aspektů a perspektiv vědecko-technické revoluce je v současné době jednou z podmínek vědecké diplomacie, bez níž úspěšné uskutečňování leninské koncepce mírové koexistence a hospodářské soutěže zemí s různým společenským zřízením není myslitelné. Věda o mezinárodních vztazích, jakož i věda o politice vůbec, předpokládá v současné etapě světových dějin mimo jiné také marxisticko-leninskou analýzu postupu vědecko-technické revoluce v kvalitativně odlišných podmínkách různých sociálně-ekonomických soustav s přihlédnutím k složité dialektice totožnosti a rozdílu všech jejich společenských důsledků.

Současná buržoazní sociologie se pokouší o zdánlivě nezaujatou „interpretaci“ této problematiky v nejrozličnějších variantách teorie tzv. industriální společnosti. Pojem „industriální společnosti“ se nikoli náhodou stal v posledních letech ústředním pojmem buržoazní sociologie.

Sama tato sociologie se vydává za „sociální anthropologii“ (K. R. Popper) nebo za „ideologii industriální společnosti“, která má plnit funkci filosofie ve „zvědečtělém světě“ (R. Dahrendorf).

Industriální společnost bývá četnými západními sociology zpravidla definována jako nositelka společenského systému, který vystřídá společnost agrární a jehož hlavní znaky lze charakterizovat jako důsledky průmyslové revoluce, respektive jako mnohotvárné přeměny v životě člověka a společnosti způsobené industrializací. V tomto smyslu hovoří například R. Aron o industriální společnosti jako o společnosti, kde převládá průmyslová velkovýroba a jejímž bytostným znakem je moderní průmyslový velkopodnik. P. F. Drucker označuje velkopodnik za zrcadlo, v němž se obráží celá industriální společnost. Řešení jeho problémů je reprezentativní a směřodonné pro celou společnost a její řád. H. Schelsky považuje za typické problémy života v industriální společnosti problémy průmyslové práce, velkoměstského života, konzumu, výchovy a zvyšování kvalifikace, masových sdělovacích prostředků apod. G. Friedmann zdůrazňuje v obsahu pojmu industriální společnosti spíše znaky společné pro technickou civilizaci vůbec a tedy především tu skutečnost, že z tohoto umělého technického prostředí také vzchází hlavní podněty pro myšlení, citění a jednání moderního člověka. Proces industrializace se takto stává pro některé západní sociology rozhodujícím kritériem periodizace dějinného vývoje na společnost praeindustriální, industriální a postindustriální. Tomuto členění mají odpovídat: některé demografické a stratifikační znaky spojené s převahou primárního, sekundárního či tercierního sektoru v hospodářském životě toho kterého stadia společenského vývoje (Colin Clank). V tomto směru převažuje ve společnosti praeindustriální primární sektor (zemědělství, lov apod.) a s tím také specifická váha obyvatelstva zaměstnaného v rámci činností spjatých s tímto převážně předindustriálním způsobem hospodaření. Industriální společnost je pak charakterizována převahou sekundárního sektoru, rozmachem průmyslové výroby a narůstajícím počtem pracovníků v této oblasti, tj. především průmyslového proletariátu. Rozvoj industriální společnosti vede postupně k dalším stratifikačním přesunům, k počtu růstu zaměstnanců a to zejména v tercierním sektoru (služby, doprava, obchod atd.). V této souvislosti bývá tento proces označován za zrod společnosti postindustriální. Statistická data dokazují, že tento proces se v jiných obměnách, v různém stupni a tempu rozvíjí ve všech zemích světa. Přesto však má i teorie postindustriální společnosti některé vážné trhliny. Ukazuje se například, že rozvoj automatizace v oblasti služeb působí v některých směrech právě proti narůstání počtu osob zaměstnaných v tomto sektoru, což potvrzují zejména prognózy zaměstnanosti v jednotlivých sektorech provedené v USA.¹⁾ Základní slabina této teorie však tkví v tom, co ji spojuje s koncepcí industriální společnosti, z níž vlastně vzešla: to je jednostranný důraz na výrobně-technické činitele při výkladu společenských přeměn. Jako marxisté nemůžeme v této souvislosti opomenout jednu poznámku: není to přinejmenším komické, že buržoazní sociologie, která po desetiletí vytýká marxismu domnělý „ekonomický determinismus“, dnes sama — alespoň pokud jde o některé představitel teorie industriální a postindustriální společnosti — tomuto dosti vulgárnímu pojetí dějin začíná propadat?²⁾

¹⁾ Viz např. Donald Michel *Un conquérant silencieux — la cybernation*, Economie et Humanisme 1965

²⁾ Není bez zajímavosti, že i jeden z předních představitelů teorie industriální společnosti R. Aron odmítá pojem „postindustriální společnosti“ s odůvodněním

V hodnocení tohoto vývoje společnosti podtrhujícího jednostranně bezprostřední vliv stupně industrializace na společenskou strukturu se setkáváme v západní sociologii s nejrůznějšími stanovisky, od krajního pesimismu v poměru k důsledkům vědeckotechnického pokroku až po bezvýhradnou víru ve spásné poslání vědy a techniky. V tomto optimistickém duchu bývá industriální společnost případně její bezprostřední vyústění charakterizováno jako „společnost blahobytu“ (affluent society, Wohlstandsgesellschaft), harmonická „společnost středního stavu“, „společnost volného času“ apod. Tyto sociologické koncepce čerpají namože své argumenty z některých buržoazních ekonomických teorií (Galbraith, Berle, Means), případně se opírají o teorii růstu (Rostow) spoléhající přitom zejména na domnělou oprávněnost extrapolací přímočarého vzestupu výroby a stále racionálnějšího využívání vědy v rámci kapitalistického společenského zřízení. S tím souvisí víra v možnost překlenutí třídních rozporů kapitalismu cestou vědeckotechnického pokroku a experimentu, plánování výroby a vědeckého předvídání. Tento evoluční proces a nikoli socialistické revoluční přeměny prý mají přivodit nejen hmotný růst životní úrovně, ale postupně také všestranný rozvoj lidské osobnosti v masovém měřítku (Fourastié). Opačné tendence představují sociologický pendant literárních kontrautopii typu mračných vidin Huxleyova, Koestlerova či Orwellova světa budoucnosti. Podle některých těchto negativních znaků charakterizuje současnou industriální společnost např. D. Bell takto:

1. Nadvláda nediferencované kvantity a přeměna společnosti v nestrukturované publikum; 2. nivelizace, v níž rozhodují nekompetentní a také méně schopní, zatímco kompetentní jsou zatlačováni do pozadí; 3. nelidská mechanizace, v jejímž rámci technika jako odlišštěný produkt lidského ducha určuje charakter doby a přeměňuje člověka v pouhé kolečko systému; 4. neosobní přeorganizovanost a přeměna člověka v zmanipulovaný článek mohutných byrokratických útvarů; 5. vzestup davu, nadvláda masy přístupné iracionálním hnutím. H. Marcuse spatřuje základní paradox této společnosti v tom, že stupňovaná snaha o uplatnění racionality vede ve svých důsledcích k vyhocení iracionality a k tomu, že technologický pokrok upevňuje systém panství a nadvlády člověka nad člověkem. Tento systém podle Marcuseho vnucuje člověku „jednorozměrné myšlení a jednání“ v takové míře, že prý kvalitativní přeměna a skutečné osvobození této společnosti z jejích vnitřních sil již není možné. Kritický postoj vůči industriální společnosti může v současné západní sociologii vést jak na samotný práh marxismu, tak na druhé straně k rozvíjení konzervativní kritiky dané společností zprava. Progresivní úsilí některých sociologů o rozvinutí nonkonformní kritiky odlišštění člověka v industriální společnosti je však často oslabováno jeho paušální generalizací, odhlížejíci od jakékoli specifiky různých sociálně-ekonomických soustav. Velmi často jde také o kritiku nedialektickou, převážně abstraktní a teoretickou, která není s to nalézt reálné východisko z rozporů technicky rozvinutého kapitalismu. Rozporuplným příkladem této kritiky je dílo C. W. Millse, které přes některé své slabiny obsahuje četné závažné postřehy postihující úlohu vojenských, politických a průmyslových kruhů ovládajících mašinérii moci v USA. Velmi často se však u některých buržoazních sociologů setkáváme s vy-

dosti příznačným. Tato teorie prý poskytuje volné pole pro marxistické námitky poukazující na slabiny technického či industriálního determinismu. R. Aron, *Société industrielle, idéologie, philosophie*, „Preuves“, leden, únor, březen 1965).

sloveně reakční kritikou industriální společnosti a to zejména tam, kde industriální společnost je ztotožňována se „společností masovou“ a kde pojem „masy“ má převážně pejorativní, antidemokratický charakter. Tato koncepce souvisí jednak s romantickou kritikou pokroku a civilizace, jednak s odporem vůči revolučním silám a revoluci vůbec, jakož i s aristokratickým odsuzováním úlohy „davů“ v dějinách (Ortega y Gasset). Jak kritika, tak apologetika industriální společnosti bývá někdy spojována s teorií konvergence, která hlásá postupné sblížení industriální společnosti bez ohledu na jejich sociálně-ekonomické zřízení. V tomto pojetí jsou pak např. technicky rozvinuté společnosti soudobého kapitalismu a socialismu označovány pouze jako dvě formy projevu jedné a téže společnosti industriální. Zásadní ekonomické, třídní a politické odlišnosti jsou tu přitom buď úplně opomíjeny nebo alespoň zatlačovány do pozadí.

Ústředním problémem většiny teorií industriální společnosti je otázka postavení člověka v moderním světě. V souvislosti s tímto problémem byla vytvořena pestrá škála „ideálních typů“ člověka, které více nebo méně zkreseně podtrhují či zveličují určitou stránku ve vztahu člověka k technicky rozvinuté společnosti vůbec a ke společnosti monopolního kapitalismu zvláště. Společným jmenovatelem většiny těchto koncepcí je zjištění, že člověk moderní technické civilizace se stále výrazněji stává člověkem „zvenčí řízeným“ (D. Riesman), případně člověkem, jehož osobnost se úplně vytratila a uprázdnila místo pouhé funkce či společenské roli. R. Dahrendorf v tomto duchu hovoří o „člověku sociologickém“ (Homo sociologicus), kterého však chápe jako „vědeckou konstrukci“, aniž zodpovídá jednoznačně otázku, zda tato sociologická konstrukce vskutku obstojí před reálným člověkem každodenního života. A. Gehlen mluví o moderním člověku jako o „řádně fungujícím mechanismu“. H. Freyer konstatuje, že tlak sociálních aparatur tzv. sekundárního systému prý člověku vnutil chování připomínající pohyb masového fyzikálního bodu v příslušném systému souřadnic. V jiných souvislostech se poukazuje na diktaturu konzumu (H. Schelsky), který zplodil člověka-spotřebitele (Homo consumens) onoho „věčného kojence“ propadnuvšího fetišismu věcí (E. Fromm). Objektivně vzato, poukazují (ve více méně mystifikované podobě) všechny tyto kategorie a „ideální typy“ k faktu odcizení, které se ve společnosti technicky rozvinutého kapitalismu do krajnosti vyostrilo. V tomto smyslu se plně potvrzuje Marxova teorie s tím, že musí být soustavně rozvíjena v souvislosti se skutečnou a rozporuplnou podobou soudobého kapitalismu a s problematikou procesu postupného překonávání odcizení ve specifických podmínkách soudobého socialismu. Neoddělitelnou součástí tohoto úsilí je v oblasti sociologické teorie komplexní a historická analýza různých teorií industriální společnosti, která se nespokojuje s pouhou konfrontací idejí, ale vychází z reálné znalosti a vědeckého srovnání skutečného postavení a perspektiv člověka v různých sociálně ekonomických soustavách současné doby.

Neexistuje ovšem žádná jednotná a ucelená teorie industriální společnosti, ale celá řada nejrůznějších koncepcí, které nelze mechanicky svést na jednoho společného jmenovatele. Svým původem pojem industriální společnosti souvisí do jisté míry s pojetím tzv. „čisté“, „nehodnotící“ sociologie. Přes tento svůj vnější „antiideologický“ ráz však teorie s ním spjaté plní v podmínkách soudobé kapitalistické společnosti určitou ideologickou funkci. Z tohoto hlediska je příznačné, že např. i R. Dahrendorf označuje teorii industriální společnosti za výplod sociologické fantazie a za ideologii vládnoucích elit, která vystupuje pod jménem vědy a jejíž apologetický ráz nemá být pokud možno příliš zjevný.

Marxistická sociologie chápe ideologii industriální společnosti jako velmi mnohotvárnou spleť iluzorních hledisek obsahující některé reálné dílčí postřehy a tedy jako falešné vědomí o některých skutečných procesech v technicky rozvinutých společnostech současného světa. K jednotlivým koncepcím industriální společnosti přistupuje diferencovaně a to jak podle jejich obsahu, tak podle jejich objektivní společenské funkce. Dialektickou kritiku teorií industriální společnosti spojuje s úsilím o vědecké řešení skutečných problémů soudobé společnosti, které jsou tu zamlženy a podány ve více méně zkreslené podobě. Vyvrací také představu o možnosti „syntézy“ socialismu a kapitalismu, která se opírá o pojetí industriální společnosti, stojící jakoby mimo či nad protiklady sociálně ekonomických soustav. Zkoumá technicky rozvinuté společnosti současného světa z hlediska jejich kvalitativních odlišností spočívajících zejména v charakteru vlastnictví, státu i v celkovém pojetí perspektiv člověka a lidstva. Současně s tím analyzuje některé analogické důsledky vědecko-technické revoluce, projevující se v těchto odlišných společenských a třídních souvislostech. Kritika rozličných koncepcí industriální společnosti je takto pojata jako tvůrčí úsilí a teoretické a praktické řešení problémů spjatých s přechodem výroby od mechanizace k automatizaci, k použití nových energetických zdrojů spolu s rostoucím uplatněním umělých hmot, které jsou provázeny dalšími typickými příznaky jako jsou: úloha vědy v procesu řízení společnosti, dominantní postavení velkovýroby, velkopodniku a velkoměsta, jakož i jim odpovídající způsob života, práce i trávení volného času, role masových sdělovacích prostředků, specifické úkoly v rámci kvalifikace a výchovy dospělých, mocné stratifikační přesuny, některé demografické tendence, změny ve funkci rodiny, nové jevy ve vztahu generací, pohlaví atd. To jsou také některé hlavní znaky každé technicky rozvinuté společnosti, které přes hranoly mnoha rozličných, jednostranně přecházejících abstrakcí umožňují koncipovat teorie industriální společnosti.

O jednotlivých pojmech buržoazní filosofie a sociologie i o jejím celku se často hovořilo *jen a výhradně* jako o *nástroji*, jako o *zbraň* a podobně. Lidská myšlenka zde byla *zešla jednostranně* pojímána pouze jako myšlenka — *opium*, myšlenka — *zbraň*, zkratka jako myšlenka — *instrument* a touto cestou fakticky zbavována svého gnoseologického charakteru a ontologického dosahu. A přitom věru nešlo jen o termíny, ale o zásadní deformaci marxisticko-leninské teorie poznání. Antidialektická koncepce kritiky buržoazní filosofie tak často dospěla k paradoxním koncům: Instrumentalismus agnostického ražení vyháněný nedialektickou kritikou buržoazní filosofie ze dveří se takto neočekávaně vrátil do její vlastní kuchyně oknem. V důsledku tohoto paradoxního postoje byl často buržoazní ideolog líčen jako ďábel, který sice zná pravdu (skoro jako marxisté), ale klame tělem. A k tomu pak arci potřebuje celý ten arsenál všelikých instrumentů, nástrah a osidel. Omezíme-li se však pouze na charakteristiku buržoazní ideologie jako na pouhou *zbraň*, pak se ochuzujeme o některé důležité gnoseologické a ontologické aspekty, jejichž zanedbání nestupňuje, ale naopak *oslabuje* účinnost naší kritiky. Myšlenka — i tehdy, když vyjadřuje třídní zájmy buržoazie — přece není jenom zbraň a jed, ale také symptom, příznak, deformovaný odraz a tedy svého druhu křivé zrcadlo své doby a společnosti!

Marxisticko-leninská kritika teorie „industriální společnosti“ nemá jen odhalit její třídní pohnutky a apologetickou funkci, ale současně s tím přispět na daném stupni vývoje k syntetickému řešení oněch objektivních problémů, které jsou v buržoazních koncepcích zamlženy a na nichž nutně troskotají. Vědecká

a přesně diferencující kritika teorie „industriální společnosti“ proto nemá jen čistě zápornou, polemickou funkci, ale je zároveň neoddělitelnou součástí tvořivého rozvoje marxismu. V této souvislosti prohlubuje naše poznání problémů vědeckotechnické revoluce tak, jak je v kvalitativně odlišných poměrech před nás zčásti již staví a zčásti v brzké budoucnosti postaví naše socialistická společnost. Někteří západní sociologové a ekonomové ovšem rozvíjejí falešným směrem své spekulace o syntéze socialismu a kapitalismu v jakémsi jediném, homogenním světě „industriální společnosti“. V třídně protikladném světě naší doby se tyto teorie vyjímají jako nějaká všeobecná smířovací kocovina, které je nutno co nejrozhodněji čelit. Pravda o současném světě je taková, že sice nemáme co činit se dvěma metafyzicky odtrženými a oddělenými světy, ale s jedním rozděleným živým celkem, jehož celistvost ovšem nutno chápat jako dialektickou jednotu protikladů. Objektivní podstatou současného světa je boj těchto protikladů, který postupně, ale nezadržitelně směřuje k vítězství socialismu ve světovém měřítku. Dialekticko-materialistické pojetí této jednoty protikladů je také zásadním vodítkem při zkoumání vlivu moderní techniky na člověka a společnost. Umožňuje mimo jiné rozlišovat mezi kvalitativně odlišnými důsledky zavádění moderní techniky v různých sociálně-ekonomických formacích současného světa, avšak dává také zároveň možnost studovat některé analogické stránky a obdobné dílčí momenty tohoto procesu, projevující se jako všeobecný jev na obou jeho pólech. Jedinou metodou, která může co neadekvátněji postihnout jak jednotu, tak mnohotvárnost a vnitřní protikladnost tohoto stěžejního procesu naší doby a rozpoznat tak v totožnosti rozdílné a v odlišnosti totožné, je marxistická dialektika, jejíž podstatou je právě „rozdvojení jednotného a poznání jeho protikladných částí“ (Lenin).³⁾ Materialistická dialektika také bezpodmínečně vyžaduje neustálou konfrontaci jak výsledků tak metody myšlení s fakty a jejich pohybem.

Konfrontace obou pólů současného světa — jmenovitě v oblasti výroby, vědy a techniky — přispívá současně k překonání nacionální omezenosti a provincialismu dílčích hledisek, která snad někdy v izolaci mohou být vydávána za vrchol dokonalosti. Často totiž to, co se dříve zdálo být jedinečné, objeví se v tomto světle jako průměrné a ve světovém měřítku v určitých případech dokonce i překonané. Důsledné vědecké *uplatňování komparativní metody* je v této souvislosti dnes nejen jedním z *možných* postupů, ale *neoddělitelnou součástí marxistickoleninského přístupu k teoretickému a praktickému řešení problémů současné epochy*. Je to také přístup, který podstatně zvyšuje účinnost ideologického boje marxistů a přispívá k jejich zásadovému sjednocení, k překonání pouhého obranářství i k žádoucímu prohloubení koordinace badatelské práce na tomto poli.

Jen takovéto vědecké srovnání může přispět k důkazu o dějinné nadřazenosti socialistického systému, o jeho důsledně humanistické specifice, kterou se odlišuje od kterékoli technicky seberozvinutější kapitalistické země. Nutno však předem říci, že již sama metoda srovnání i její teoretické východisko výrazně ovlivňuje jeho výsledek. Nestačí proti sobě stavět ani holé principy, ani holá fakta a cifry. Obě tyto krajnosti se totiž dosud často uplatňují v dialogu mezi „Západem“ a „Východem“. Ani při rozvíjení vědy o mezinárodních vztazích nelze spoléhat na divotvornou moc čistých idejí a hodnot, ale právě tak ne-

³⁾ Z hlediska marxistické ekonomie poukazuje podnětně na tyto rozdíly a vnější shody kapitalismu se socialismem (jako „neúplným komunismem“) L. Urban ve své stati *Splývá socialismus s kapitalismem?* v Rudém právu z 5. 1. 1966.

můžeme vidět spásu v nakupení čistých empirických údajů, které by měly *teprve po jejich nashromáždění* vést k obecným syntézám. Nelze dost často opakovat, že již sám výběr faktů předpokládá vždy určitou teoretickou koncepci. Není také náhodou, že právě ti, kdož se nejvíce ohánějí objektivitou a „bezpředsudečným“ empirismem, jsou nakonec sami v zajetí nejhorších předpokladů černobílého dělení světa na „peklo“ tzv. komunistického totalitarismu a „nebe“ tzv. pluralistické demokracie. Nelze také propadat „kvantofrenické“ tendenci spočívající v představě, že vše lze přepočítat na čísla, parametry a statistické údaje. Přirozeně, bez kvantitativních dat visí každé srovnání společenských struktur a jejich pohybu ve vzduchu. Také vědecká previze se tu nemůže obejít bez jejich komplexní analýzy. Avšak bez tohoto multidisciplinárního přístupu zůstává srovnání na povrchu jevů a v zajetí té či oné „rezortní“ iluze. Tak například četní buržoazní sociologové jsou uchvacováni racionalizací v amerických podnicích, ale současně nevidí, nebo nechtějí vidět „iracionalitu“ a antihumanistické důsledky této mikro-racionality v makrořozměrech americké politiky. Ta jakoby nepatřila do rezortu. Ale v komplexním vědeckém pohledu právě nelze nevidět společenské příčiny, které v podmínkách soudobého monopolního kapitalismu spojují obdivuhodnou tvořivost člověka v „industriální civilizaci“ s nevysslovnou bestialitou a barbarským ničením hodnot vytvořených toužou lidskou prací. Proto například americká agrese ve Vietnamu a celkový kurs dobrodružné zahraniční politiky USA musí být zahrnut jako příznačný faktor komplexního srovnání společenských struktur současného světa.

Sám důkaz převahy socialismu v jednotlivých oblastech lidské činnosti ovšem předpokládá možnost srovnání jednotlivých objektů a fenoménů sociologického průzkumu a v tomto rámci také předpokládá jejich logickou srovnatelnost, která se arci netýká jen jisté isomorfie v pojmech, ale i v samotné skutečnosti. Hovoříme-li z tohoto hlediska o vztahu technicky rozvinutého socialismu a technicky rozvinutého, pozdního a přezrálého kapitalismu, pak možno s jistým omezením říci, že oba tyto typy či modely společností představují v různých rovinách srovnání a v různých omezených ohledech vzájemně zároveň svoji minulost, současnost i budoucnost. S tohoto hlediska pak ovšem marxistická kritická analýza současného technicky rozvinutého kapitalismu i jeho rozličných teoretických koncepcí v západní sociologii je v jistém přesně vymezeném smyslu současně také úsilím o hlubší pochopení socialismu, jeho vlastní geneze a dějinné perspektivy. Je algebrou dějinné strategie socialistických zemí spjaté s uskutečňováním hesla „Dohnat a předechnat!“ nejněvypělejší kapitalistické státy světa všude tam, kde je co dohánět a předhánět.

Kdyby však někdo chtěl některé procesy a jevy spjaté s průběhem vědecko-technické revoluce v současném kapitalismu a socialismu líčit v přehnaném světle a tedy nikoli podle zásad marxistické dialektiky, nýbrž v duchu subjektivistické sofistiky, pak by i jinak plodná metoda komparace nutně vyústila v jakousi idylu všeobecného objímání. Přes některé společné rysy, přes některé analogické trendy spjaté s rozvojem vědecko-technické revoluce existují přirozeně zásadní, kvalitativní rozdíly a některé divergentní procesy v současných společnostech technicky rozvinutého socialismu a kapitalismu. Základní rozdíl tkví přes všechny diskuse a spory přece jen konec konců v různých formách vlastnických vztahů lidí k výrobním prostředkům. Samozřejmě, že v průběhu vývoje kapitalismu došlo k různým modifikacím soukromého vlastnictví, které také zdaleka nejsou ještě ukončeny. Nicméně přes

různé tyto modifikace a přes určité odstíny mezi různými modely společnosti v USA, Skandinávii, Anglii či Německé spolkové republice, máme samozřejmě dobré důvody, proč o všech těchto společnostech hovoříme jako o společnostech *kapitalistických*. Navzdory všem tvrzením některých buržoazních ekonomů, že prý v „masové společnosti“ vlastnictví právě tak, jako vše ostatní nemůže být soukromé a že vlastně soukromé vlastnictví se již úplně vytratilo, platí ve skutečnosti některá závažná fakta, potvrzující opak. Hovoří se hodně o oddělení vlastnických práv dispozičních a kontrolních, o nové delegaci hospodářské moci v moderním velkopřůmyslu o tom, že vlastníci již vlastně byli úplně vytlačeni ze svých pozic manažery a experty. Hlubší rozbor některých skutečných, objektivních procesů spjatých s tímto tvrzením leží ovšem mimo rámec možností této stručné úvahy. Připomeňme však alespoň, že i na Západě se přes všechny módní téze o manažerské společnosti ozývají také některé střízlivější hlasy. Prodereme-li se na příklad vcelku nepřijatelnou koncepcí D. Granicka usilujícího o srovnání socialistického a kapitalistického „manažerství“, dopracujeme se velmi příznačného tvrzení, že v současném kapitalismu je to stále dosud tradiční princip vlastnictví, který chod a fungování této společnosti determinuje. Granick tvrdí, že akcionář, byť by se s ním dnes zacházelo jakkoli špatně a byť by byl vůči vedení podniku prakticky bez vlivu, přece jen je to on, kdo tu dodává „legitimitu“: „Při stavění těchto otázek korporacím ovládaným manažery hraje akcionář stále ještě svoji roli. Tvoří spojovací článek mezi takovýmto manažerským řízením a tradiční legitimací hospodářské moci. I když jsou akcionáři bez vlivu, poskytují manažerům krycí plášť legitimacy.“⁴⁾ V podobné souvislosti také připomíná například Ch. Krockow názor A. Gehlena (*Soziologische Aspekte des Eigentumsproblems in der Industrie-Gesellschaft*), podle něž „kvalita vlastníka visí již jen na ocelové niti práva“ [podtrženo námi — J.F.]. K tomu Krockow dodává, že toto „jen“ poukazuje právě na „legitimující zdůvodnění dispoziční moci, platnou nyní jako kdykoli předtím.“⁵⁾ A ještě jeden malý, nepřímý důkaz, týkající se funkční závažnosti a směrodatného vlivu soukromého vlastnictví v největší a nejozvučnější kapitalistické zemi — v USA. Akcionáři a manažeři ve Spojených státech severoamerických se často ze všech sil vzpěčují proti zásahům státu do sféry hospodářství a obchodu. Není pro nás bez zajímavosti, jak se tuto skutečnost pokouší vysvětlit A. Lauterbach ve své knize *Kapitalismus a socialismus v novém světě*. Příčinu tohoto postoje vidí v obavě podnikatelů, že by touto cestou mohli být zbaveni své zděděné role. Dokonce i v případech, kde takové zásahy objektivně podněcují hospodářskou aktivitu, pociťují mnozí z nich vůči těmto zásahům emocionální odpor. Lauterbach odtud dospívá k následujícímu závěru: „Nechtějí za žádných okolností vytvořit precedenční případ tím, že by ukázali alternativu oproti čistému soukromému podnikání; ani tehdy ne, kdyby z toho samí měli výhody, nemluvě o případech, že by tím jejich zvláštní zájmy byly dotčeny. Státní zásah tedy přivozuje všeobecnou nejistotu podnikatele, pokud jde o budoucnost stávajícího hospodářského řádu, a to dokonce i tehdy, kdy žádný člověk ani nepomýšlí na zestátnění vlastnictví.“⁶⁾ Otázka zní: kde je důvod těchto

⁴⁾ D. Granick, *The Red Executive*. A study of the Organization Man in Russian Industry, London 1960, str. 193.

⁵⁾ Christian Graf von Krockow, *Soziologie des Friedens*. Drei Abhandlungen zur Problematik des Ost-West-Konflikts, Gütersloh, 1962, str. 200.

⁶⁾ Albert Lauterbach *Kapitalismus und Sozialismus in neuer Sicht*, Hamburg, 1963, str. 39.

obav před (mimořádně navíc tak něžným) zásahem proti instituci, která podle názoru tolika čelných západních ekonomů vlastně již vůbec neexistuje? Co vlastně ve skutečnosti představují tyto zmíněné „zvláštní zájmy“, ne-li modifikované a přizpůsobené *soukromé* zájmy zcela konkrétních vrstev a zcela konkrétních osob? Jaké „vlastnictví“ je tu tedy vlastně ohroženo zestátněním (pokud vůbec někdo na toto zestátnění „pomýšlí“), ne-li modifikované a přizpůsobené *soukromé* vlastnictví? Odpovědi na tyto otázky se zčásti vtírají samy, zčásti ovšem ještě předpokládají rozvinutou komplexní analýzu současného kapitalismu a to nejen z hlediska čistě ekonomického, ale s přihlédnutím ke všem jeho politickým, sociologickým, historickým a filosofickým aspektům. V tomto širším a hlubším slova smyslu je pak arci otázka modifikací soukromého vlastnictví v současné kapitalistické společnosti dosud neuzavřeným objektem vědeckého zkoumání.

Druhou závažnou odlišností ve srovnání technicky rozvinutého socialismu na straně jedné a kapitalismu na straně druhé je pojetí a praxe politické činnosti lidí a politiky jako takové. Většina teoretiků „industriální společnosti“ a také převládající praktiky oficiální politiky samé kloní se stále více k utvrzení a zvěčnění pozice politika z povolání. Podle těchto celkem statických představ spěje lidská společnost k systému svrchované nadvlády tak či onak definované elity. Proti této koncepci předpokládající perspektivu věčného trvání státu a politiky jako takové stojí marxisticko-leninská teorie a praxe spjatá nerozlučně s odumíráním státu a politiky jakožto zvláštní činnosti zvláštní vrstvy vůbec. Je to cesta reálná, ale spjatá s řešením stále nových, dříve netušených problémů a v neposlední řadě s některými důsledky vědecko-technické revoluce. Je to cesta plná zprostředkování, zákrutů a dějinných paradoxů. Přesto je to hlavní magistrála, k níž moderní člověk může upnout své naděje.

Osudy společenského pokroku vůbec a socialismu zvláště se jak známo prakticky řeší především v oblasti výroby, v rozvoji produktivity práce a jejím spojení s novými ekonomickými vztahy. Proto také Marx a Engels věnovali tolik pozornosti studiu průmyslové revoluce až po otázky technologie, kterou nepovažovali jako dosud mnozí profesori tzv. „humanistických věd“ za jakési černé řemeslo bez filosofického významu, ale vyzvedali naopak hluboce humanistický dějinný smysl této disciplíny. Důsledně v duchu této tradice zdůrazňoval také Lenin, že „pokračování v díle Hegelově a Marxově musí záležet v dialektickém zpracování dějin lidského myšlení, vědy a techniky“.

Někomu se arci heslo spojení socialismu s vědecko-technickou revolucí naší doby zdá příliš málo revoluční. Vidí v něm ekonomismus, měšťáckou degeneraci, revizionismus a bůh ví co ještě. Ve skutečnosti však za dané situace právě důsledná realizace tohoto procesu rozhoduje o otázce „kdo s koho“. Socialistická společnost jen v urychleném plnění všech úkolů vědecko-technické revoluce může dohnat a předehnat přední kapitalistické země v produktivitě práce a uskutečnit tak komunismus. Tak jako je komunismus nemyslitelný bez pokroku vědecko-technické revoluce, tak naopak právě tato revoluce nutně přesahuje rámec monopolního kapitalismu a dává uzrát jeho zákonitým socialistickým přeměnám. Tato přezrálost kapitalismu tváří v tvář perspektivám automatizace výroby v atomovém věku je nikoli náhodou stále častěji předmětem úvah západních sociologů.

Západoněmeckého sociologa R. Dahrendorfa jistě nikdo nebude podezírat ze sympatií k Sovětskému svazu a antipatií vůči Spojeným státům severoamerickým. Je proto jistě pozoruhodné, když právě tento člověk hodnotí přitažlivost marxismu-leninismu a jeho zvláštní příčiny takto:

„Je skutečností, že ruská verze osvícenství je pro nově země posledních desítekletí mnohonásobně přitažlivější než americká, přiznává ve své knize „Uplatnění osvícenství“, a to i tehdy, když tyto země leží bezprostředně na pobřeží Spojených států. Pravděpodobně to souvisí s podivuhodným spojením ideí industriální a francouzské revoluce v ideologii marxismu, proti níž Amerika — a západ vůbec — může postavit pouze vyznávání svobody a rovnosti...“ a k tomu však Dahrendorf sám hned litostivě dodává, že tato „idea Ameriky ztratila svou vnitřní dynamiku a vnější působivost“, ba že dokonce vznikla situace, která hrozí přeměnou americké společnosti v jakousi „demokracii bez svobody“ či dokonce v „totalitní tyranii“ (Dahrendorf *Dialektik der Aufklärung*, str. 112—114). K tomu není třeba dalších komentářů. Hovořili se mezi buržoazními sociology takto o ohlasu marxistických ideí v současném světě, znamená to, že jsme nepochoybně na správné cestě.

Současné lidstvo stojí v jistém smyslu na osudové křižovatce svých dějin. Moderní věda a technika vytváří postupně podmínky pro uskutečnění odvěkých snů člověka o všeobecném blahobytu, současně však sestrojila prostředky pro jeho sebezničení a pro přeměnu celých kontinentů v atomovou poušť. Dialektika vývoje soudobé vojenské techniky je taková, že činí pro kteroukoli stranu její použití čímsi — logicky vzato — absurdním. Staví tak, jak předvídal Engels, na pořad dne vyhlídku „věčného míru“. Mezinárodní dělnické hnutí vedené svými leninskými stranami zaměřuje proto všechny své síly do boje za uskutečnění této naděje a zplna reálné možnosti. Socialistické země nevyhnutelně potřebují pro své plné rozvinutí mír, neboť jen v míru se může všestranně rozvíjet vědecko-technická revoluce jakožto objektivní předpoklad k přechodu od socialismu ke komunismu. A právě v míru také musí — v relativně nejkratší době — přerůst tato vědecko-technická revoluce rámeč přežralého kapitalismu a vytvořit podmínky pro vítězství komunismu ve světovém měřítku. Nukleární válka naproti tomu znamená zničení předpokladů socialismu a vržení lidstva — přežije-li ji vůbec — o celá staletí nazpět.

Vedoucí představitelé Komunistické strany Číny označují toto pojetí za pacifismus a za kapitulantství: „Na troskách mrtvého imperialismu, prohlašují hazardérsky, by vítězný lid vytvořil bleskurychle civilizaci tisíckrát vyšší než je kapitalistický systém a vytvořil by pro sebe skutečně krásnou budoucnost.“ V souvislosti s tímto lehkomyšlným a dětsky naivním hurá-optimismem se demagogicky odvolávají na oběti v ruské a čínské revoluci. Nuže, jak je tomu se smyslem obětí v dějinách vůbec a v současné situaci zvláště? Není samozřejmě sporu o tom, že dějinný pokrok je spjat s oběťmi a že bez určitých nutných omezení a tedy i obětí není myslitelná sama lidská civilizace. Ochotu k obětem v dějinách projevovali příslušníci nejrůznějších a často přímo antagonistických tříd. Tu byli podněcováni světlym ideálem skutečnější svobody pro člověka, tu naopak snahou o jeho ujařmení; tu byli puzeni jasnějším poznáním dějinné nutnosti, tu falešnou iluzí a mýty nejrozličnější povahy. Zásadní úlohu hrál prvek obětí tam, kde šlo o to, obětovat vlastní život — ve válce. Dějiny válek vykazují arci obrovské množství případů klamných obětí, avšak platí také opak, že totiž právě možnost obětovat část ve jméno vyššího zájmu celku byla odedávna mocnou pružinou pokroku. Z toho vyplývá, že tehdy a jen tehdy, jde-li s hlediska dějinného pokroku o skutečný vyšší zájem celku a je-li oběť vskutku nevyhnutelná, pak za těchto okolností má také svůj reálný a humanistický smysl. Kde oběť zahrnuje vedle zániku části také smrtelnou hrozbu, ba velmi pravděpodobnou eventualitu zániku celku, tam se stává hazardem, samoúčelem, fetišem a tedy něčím veskrze odlišným a nesmyslným.

Tváří v tvář hrozbě nukleární války staví nejzavilejší ideologové anti-komunismu na pořad dne heslo „totální oběti“. Vyslovuje se tu někdy kategoricky požadavek, aby lidstvo bylo ochotno riskovat svou existenci ve jménu klamného „vyššího principu“. Fakticky to znamená: „Ať zahyne svět, jestliže nemůže nebo nechce žít podle představ toho či onoho filosofova, společenské skupiny, vrstvy, či třídy!“

Na adresu všech fanatiků a samozvaných hazardérů bez rozdílu však říkáme: „Není hodnoty, která by ospravedlňovala zánik lidského rodu, protože každá idea, každý morální princip má svůj reálný smysl jen a jen ve vztahu k lidem a k lidské společnosti, z jejíhož lůna se také rodí.“ Mimo tyto hranice žádné hodnoty nemají smysl, a proto — mimo tyto hranice — nemá smysl ani jejich hierarchizace. Ledaže by ovšem někdo chtěl demonstrovat — za cenu zániku lidstva — svou „principiálnost“ pro poučení obyvatel jiných planet, kteří s největší pravděpodobností existují a mohou mít některé analogické problémy ve svém rozhodování a jednání. Nesmyslnost takového postoje je však až příliš zřejmá.

Činští soudruzi však někdy namítají, že věci vidíme příliš černě, neboť přece rozpoutání nukleární války prý nemusí znamenat úplné vyhlazení lidstva! Připusťme tuto „lepší“ variantu. Vědci vypočítali, že počet lidí, kteří by zahynuli v případné termonukleární válce, je přímo úměrný době, kterou by si vyžádala rekonstrukce současného stadia průmyslového vývoje světa. Sestavili následující tabulku:⁷⁾

Počet mrtvých:

Počet roků, nutných pro
hospodářskou rekonstrukci:

2 milióny	1 rok
5 miliónů	2 roky
10 miliónů	5 let
20 miliónů	10 let
40 miliónů	20 let
80 miliónů	50 let
160 miliónů	100 let

Bleskurychlému tempu nukleárního zpusťování světa by, jak vidět, rozhodně neodpovídalo bleskurychlé tempo jeho hospodářské rekonstrukce. Někdo by snad mohl namítnout, že sestavovatelé uvedené prognózy nevzali v úvahu nadšení pozůstalých, které by tuto rekonstrukci mohlo eventuálně urychlit. Budiž, ale na druhé straně zase od doby, kdy tato čísla byla sestavována, pokročila vojenská technika natolik, že podle posledních údajů by bylo možno za pouhou jednu hodinu termonukleární války zahubit 200 miliónů lidí! A kromě toho: jaký smysl by měla válka a oběti ve jménu socialismu, když současně s tím by byly ve světovém měřítku zpusťovány jeho materiálně technické předpoklady? Vždyť každému, kdo zná alespoň abecedu materialistického pojetí dějin musí být jasné, že tato „lepší“ alternativa by znamenala neobyčejně vleklé a strastiplné zopakování dávno překonaných stadií ekonomicko-technického vývoje lidské společnosti.

Dějiny lidstva nejsou ani pouze dějinami obětí a strastí, ani pouze dějinami požitků a rozkoší. Jsou dějinami třídních bojů, jejichž vysvětlení mimo jiné předpokládá dialektické pochopení teze o „člověku jako samoúčelu“ a člověku jako prostředku k realizaci „vyšších cílů“, které

⁷⁾ Převzato z knihy R. Arona *Paix et guerre entre les nations*, Paris, 1962, str. 412.

před Marxem a Engelsem byly stavěny proti sobě jako neživotné, abstraktní protiklady. Lidé sledující své dílčí pozemské životní cíle a ukázejíce své rostoucí nároky, podílejí se současně na uskutečňování čehosi „vyššího“, čehosi naindividuálního, tj. na tvorbě dějin. V tomto rámci mají reálný smysl jen takové oběti, které nikoli iluzorně, ale fakticky osvobozují člověka a všestranně obohacují jeho život. Konec konců, nikoli holý princip, ale člověk je sám sobě účelem. V tom tkví humanistická podstata marxismu, který nás učí rozlišovat mezi reálnou, nevyhnutelnou obětí, mající hluboký revoluční smysl a mezi nesmyslnou obětí zvučle, povyšující falešné představy jednotlivce či úzké hrstky lidí na objektivní příkaz dějin.

Každý, kdo by chtěl „urychlovat“ běh dějin na základě zvučle, musí počítat s tím, že dosáhne pravého opaku. Tak, jako nelze urychlovat růst obilí povytahováním klasů ze země, tak nelze ani revoluci popohánět znásilňováním objektivních zákonů světa. Všichni, kdož ještě dnes trpí podobným voluntarismem, by si měli promyslet svrchovaně aktuální slova Karla Marxe: „...Nevystoupíme před svět jako doktrináři s novým principem: zde je pravda, padněte před ní na kolena! Vывodíme světu nové principy z jeho vlastních principů. Neříkáme světu: přestaň bojovat, celý tvůj boj je nesmysl; my ti dáme to pravé bojové heslo. My jen světu ukazujeme, zač vlastně bojuje, a vědomí je věc, kterou si svět musí osvojit, i kdyby nechtěl.“